

Póra Björk Hjartardóttir

Viðskiptasamtal á 18. öld

Kennslubókartexti í íslensku fyrir útlendinga

1 Inngangur

Jón Ólafsson úr Grunnavík sem fæddur var árið 1705, skrifari Árna Magnússonar handritasafnara, er þekktur fyrir elju sína við fræðastörf af ýmsu tagi.¹ Eftir hann liggur feikimikið efni um íslenskt mál og menningu, orðfræði, náttúrufræði og sitthvað fleira, mestallt í handritum óútgefið (Guðrún Ása Grímsdóttir 2001:126). Úr því hefur þó verið bætt nokkuð síðustu áratugi fyrir tilstuðlan Góðvina Grunnavíkur-Jóns, áhugamannafélags um ævi og störf Jóns Ólafssonar sem gefið hefur út fáein rita hans (sjá *Góðvini Grunnavíkur-Jóns*).

Eitt af verkum Jóns Ólafssonar er lítið rit sem inniheldur leiðbeiningar um framburð íslensku ásamt dálitlu safni tilsvara úr mæltu máli þess tíma til hagnýtra nota fyrir kaupmann sem tekur á móti viðskiptavini í búð sinni. Segðirnar mynda nokkurn veginn samhangandi heild frá því viðskiptavin ber að garði og þar til viðskiptin eru afstaðin. Textinn ber svipmót hefðbundins **þjónustusamtals** (e. *service encounter*) þótt hann sýni að vísu aðeins tilsvör annars aðilans, kaupmannsins, að undanskildu upphafi og endi þar sem sjá má orðaskipti þeirra. Þó að ekki sé hægt að skera úr um hversu vel

¹ Þakkir fá ritstjórar og ónafngreindir ritrýnar fyrir gagnlegar athugasemdir. Einnig þakka ég Svavari Sigmundssyni fyrir að veita mér aðgang að óbirttri grein sinni.

tilsvörin endurspeгла raunverulegt daglegt mál á 18. öld, þar sem hér er um skáldaðan texta að ræða, má samt líta á þetta sem vitnisburð um talmál þessa tíma en lítt sem ekkert er til af efni af slíku tagi frá fyrri tíð. Nokkur þýdd textabrot í leikritsformi eru til frá 17. öld en fyrstu fullburða leikrit á íslensku eru frá seinni hluta 18. aldar (Silja Aðalsteinsdóttir 1996:591–600). Í leikritum er gjarnan reynt að líkja eftir töluðu máli samtímans í orðaskiptum leikpersóna en fáum eða engum athugunum á því er til að dreifa fyrir þessa elstu leikritatexta.

Af innihaldinu að dæma og uppsetningu er að sjá að rit þetta hafi verið ætlað útlendingum sem læra vildu íslensku. Þetta litla „kenslukver í íslenzku“, eins og Jón Helgason (1926:137) kallaði það í doktorsritgerð sinni um ritstörf nafna síns, er ritað á dönsku árið 1735 eða litlu fyrr og ber heitið *Kort Undervijsning om de fornemste stycker, til at læse og tale det Islandske sprog rett*. Kverið er varðveitt í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn í eiginhandarriti Jóns Ólafssonar undir handritsnúmerinu Thott 482 8vo (Stefán Karlsson 1982:80). Það er einnig til í öðru handriti, Thott 483 8vo, sem er nær samhljóða að því undanskildu að tvær öftustu blaðsíðurnar vantar. Samkvæmt Jóni Helgasyni (1926:137) er fyrsta og síðasta blaðsíðan í því handriti með hendi Jóns en engar upplýsingar eru um hver hefur skrifað hinar síðurnar.

Kverið í Thott 482 er tólf síður í litlu broti sem skiptist í tvo efnishluta, jafn langa eða sex síður hvor. Fyrri hluta þess, framburðarhlutanum, hefur áður verið gerð skil og þar var einnig lítilliga fjallað um síðari hlutann, talæfingarnar sem svo mætti kalla safn hinna hagnýtu tilsvara (Þóra Björk Hjartardóttir 1994). Síðari hluti kversins hefur birst á prenti í stafréttri uppskrift Stefáns Karlssonar (1982) af þessu handriti með örstuttum eftirmála með upplýsingum um fyrrnefnd tvö handrit og hugsanlegan tilgang skrifanna. Einnig hefur Svavar Sigmundsson fjallað nokkuð um kver þetta og gert stafrétta uppskrift af sama handriti.² Ekki hefur hins vegar áður verið gerð ítarleg grein fyrir tilurð kversins og uppbyggingu og formi síðari hluta þess, en það er viðfangsefni þessarar greinar.

Niðurskipan efnis er á þá leið að fyrst verður sagt frá markmiði með greininni og þeim spurningum sem leitast er við að svara og lýst þeim fræðilega ramma sem stuðst er við í greiningu á formgerð talæfinganna (2. kafli). Þá verður rætt um tildrög þess að Jón Ólafsson réðst í að semja þetta litla kver ásamt umfjöllun um hugsanlegar fyrir-

² Umfjöllun Svavars er að finna í óbirtri og ódagsettri grein sem nefnist „Íslenska sem erlent mál“.

myndir (3. kafli). Því næst er uppbygging og formgerð talæfinganna tekin til athugunar (4. kafli) og að því loknu eru niðurlagsorð þar sem efnið er dregið saman (5. kafli). Í viðauka er heildartexti síðari hlutans, talæfingarnar, færður til nútímahorfs að mestu leyti.

2 Markmið og fræðileg umgjörð

Kver þetta sem hér er til umfjöllunar er áhugavert fyrir þær sakir að vera sennilega eitt elsta kennslurit í íslensku ætlað útlendingum auk þess sem það veitir innsýn í daglegt mál 18. aldar og varpar ljósi á samskipti almennings og kaupmanna á þessum tíma. Markmiðið með greininni er annars vegar að gera ítarlega grein fyrir kverinu og setja það í sögulegt samhengi og hins vegar að kanna uppbyggingu og form talæfinganna í ljósi hefðbundinna samtalsmynstra. Umfjöllunin miðast við aðalhandritið, Thott 482, og eru dæmin sem tekin eru úr textanum færð til nútímaritháttar og á það einnig við um greinarmerkjasetningu en beygingar og orðmyndir eru látnar halda sér. Leitað verður svara við eftirfarandi:

- Hver voru tildrög þess að Jón Ólafsson réðst í að semja þetta rit og má leiða líkur að hugsanlegum fyrirmyndum sem hann hefur haft til hliðsjónar?
- Er unnt að greina formgerð talæfinganna, þ.e. hvernig eitt leiðir af öðru í samskiptum kaupmanns við viðskiptavin, með fræðilegum aðferðum **samtalsgreiningar** (e. *conversation analysis*) þótt um ritaðan texta sé að ræða?
- Bera samskiptin einkenni hefðbundinna þjónustusamtala?

Samtalsgreining er aðferðafræði sem snýst um að greina hvernig fólk skiptist á orðum og byggir upp samtöl og hvaða lögmál búa þar að baki (Sacks, Schegloff og Jefferson 1974, Hutchby og Wooffitt 2008:9–65). Samtölin geta verið af ólíkri gerð, sjálfsprottin vinasamtöl við óformlegar aðstæður eða samtöl sem fylgja ákveðinni forskrift, svo sem samtöl milli læknis og sjúklings, samtöl í réttarsal eða þjónustusamtöl af ýmsum toga eins og milli seljanda og kaupanda. Öll eiga þessi samtöl það sameiginlegt að vera raunsamtöl, þ.e. talað mál, og er ekki mikil hefð fyrir því að beita þessari fræðilegu nálgun á samtöl í rituðu máli og sögulega texta. Benda má þó á t.d. rannsóknir á leikrænum frásögnum í textum (Bowles 2010), á **lotuskiptum** (e.

turn-taking) og **skörun** (e. *overlapping*) í leikritum (Herman 1998, Ivanchenko 2007) og á rafrænum rituðum samskiptum (Koivisto o.fl. 2023) þar sem gengið er út frá kenningargrunni samtalsgreiningar. Einnig má nefna pragmatískar rannsóknir Franz Lebsanft (1999) á viðskiptasamtali í frönsku gamanleikriti frá 16. öld þótt þar sé reyndar ekki að fullu leyti um hliðstæðu að ræða.

Hér verður þess freistað að leggja til grundvallar aðferðafræði samtalsgreiningar enda um að ræða þá textagerð ritaðs máls sem einna næst liggur töluðu máli. Forvitnilegt þótti að kanna hvort unnt væri að fá skýrari mynd af formgerð talæfinganna með því að skoða þær í ljósi hefðbundinna mynstra þjónustusamtala og beita til þess hugtökum ættuðum úr samtalsgreiningu þar sem það ætti við. Hafa verður þann fyrirvara á að um er að ræða skáldaðan texta og að oft vantar rödd viðskiptavinarins og við sjáum því aðeins aðra hliðina, tilsvör kaupmanns sem hann þarf að kunna til að viðskiptin geti átt sér stað. Til að fá fram samfellu í „samtalið“, sem ég kys svo að kalla þótt formleg umgjörð eiginlegs samtals milli tveggja aðila sé ekki til staðar nema í upphafi og niðurlagi, þarf því oft að geta í eyðurnar um viðbrögð hins aðilans. Það brýtur í raun í bága við grundvallarviðmið samtalsgreiningar um að lesa ekkert út úr samtalinu annað en það sem sagt er og tjáð á annan hátt en með því er átt við líkamshljóð ýmiss konar, tafs og þagnir en allt telst þetta merkingarbært í orðræðunni (Sacks, Schegloff og Jefferson 1974). Engu að síður tel ég að gagnlegt sé að nota hugtök fengin úr samtalsgreiningu til að fá ljósari mynd af niðurröðun tilsvara og því hvernig þau rammast innan skýrrar og afmarkaðrar byrjunar og endis þar sem sjá má að orðaskipti þátttakenda, þ.e. kaupmanns og viðskiptavinar, falla vel að mynstri því sem rannsóknir á samtölum hafa leitt í ljós að einkennir upphaf þjónustusamtala og niðurlag.

3 Tilurð kversins, markmið og fyrirmyndir

Kverið er sett saman um 1735, eins og fram hefur komið, en á þeim árum var Jón Ólafsson að fást við ýmislegt sem laut að íslenskri tungu svo sem samningu yfirlitsrits um íslenska málfræði, sem aldrei varð fullgert, og gerð rits um stafsetningu sem hafði þann megintilgang að koma á festu í rithætti (Jón Helgason 1926:150–151, 71–87). Á þessum tíma hafði Jón einnig hafist handa við að setja saman sína miklu orðabók en ein undirrot hennar er að hans eigin sögn lítið orðasafn

sem hann hafði útbúið handa Hans nokkrum Lange, Norðmanni sem hann kenndi íslensku á þessum árum. Hann greinir einnig frá því að lærðir menn hafi séð það safn og hvatt hann til „að færast meira í fang“ eins og Jón Helgason (1926:98) orðar það.

En Jón lét sér ekki nægja að setja saman orðasafn ætlað útlendingum, enda hefði slíkt dugað skammt í tungumálakennslu, heldur ritaði hann einnig fyrirnefnt kennslukver með gagnlegum tilsvörum á íslensku sem lúta að kaupviðskiptum með vörur af ýmsu tagi, eins konar handbók í viðskiptaíslensku fyrir kaupmenn, eins og yfirskriftin *Nogle Islandske Talemaader, som daglig forefalde i kiøb og sal* gefur til kynna. Stefán Karlsson (1982:80) kallar þetta „verslunarskrifara“ og getur sér þess til að tilgangurinn sé „að kenna dönskum kaupmönnum að sýna kurteisi og svara fyrir sig“. Í fyrri hluta kversins er þó nokkur umfjöllun um framburð sérhljóða og samhljóða, einkanlega þar sem frávikin miðað við rithátt eru mest frá dönsku eða m.ö.o. þar sem hljóðgildi er annað en í dönsku. Hér hefur Jón haft notagildið í huga, tilsvörin duga lítt ef þeir sem þau eru ætluð geta ekki borið þau fram á sómasamlegan hátt.

Ekki er ólíklegt að hver þetta sé einnig samið handa Hans Lange þótt það komi hvergi fram í skrifum Jóns Ólafssonar (Jón Helgason 1926:137). Hugsanlegt er að íslenskunám Hans Lange undir leiðsögn Jóns hafi verið liður í undirbúningi Lange til að hverfa til verslunarstarfa á Íslandi þótt ekkert sé að sjálfsögðu hægt að fullyrða um það því að lítt er vitað um Lange þennan annað en að hann var í þjónustu Güldenchrone og Ocksen, stiftamtmanna á Íslandi á þessum árum (Jón Helgason 1926:98, Páll Eggert Ólason 1943:139–140). Allt eins gæti verið um almennan áhuga Lange að ræða á hinna fornu tungu norrænna manna því að verslunarmálið á Íslandi var að mestu danskt langt fram á 19. öld og erlendir menn í þjónustustörfum lögðu sig lengstum almennt ekki eftir tungu landsmanna (Kjartan G. Ottósson 1990:57, Sigurður Pétursson 2004:301) eins og fleyg orð séra Stefáns Ólafssonar í Vallanesi bera með sér þar sem hann segir svo í vísu sinni ortri á 17. öld um íslenskukunnáttu danska kaupmannsins á Djúpavogi: „maðurinn kann í íslensku *já, já og og*“ (Stefán Ólafsson 1948:28–29).

Ekkert er heldur víst að umgjörð talæfinganna í formi tilsvara sem snúast um vöruviðskipti hafi neitt að gera með undirbúning danskra manna fyrir verslunarstörf á Íslandi heldur byggi á hefð fyrir innihaldi slíkra texta því að sambylí tveggja tungumála á þessum tíma laut einkum að verslun og viðskiptum. Má þar t.d. nefna efni nokkurra

texta sem hafa að geyma orð, segðir og samtalsbrot á „russenorsk“, blendingsmáli sem varð til í verslunarsamskiptum norskra fiskimanna í Norður-Noregi við Rússa sem höndluðu með ýmsar vörur. Þessir textar voru reyndar ekki skráðir fyrr en á 18. og 19. öld en viðskiptin eiga sér lengri sögu (Broch og Jahr 1984).

Svo litið sé okkur nær er það sama að segja um basknesk-íslensk orðasöfn frá 17. öld sem auk einfaldra orðalista innihalda einnig hagnýtar segðir sem margar hverjar snúast um kaup og sölu. Söfn þessi eru rituð á blendingsmáli (pidgin) því sem notað var í vöruviðskiptum við baskneska hvalveiðimenn við Íslandsstrendur (Helgi Guðmundsson 1979). Viola Miglio (2008) hefur fært rök fyrir því að orðasöfnin séu ekki einungis vitnisburður um viðskiptaleg tengsl Íslendinga við Baska heldur endurspegli einnig menningarlegan áhuga Íslendinga á Böskum og tilgangurinn með gerð orðasafnanna hafi því líka verið að greiða fyrir almennum samskiptum, ekki aðeins viðskiptalegum.

Tvö þessara orðasafna eru varðveitt í handriti sem var í fórum Jóns Ólafssonar og er annað skrifað upp af honum sjálfum, eftir handriti sem nú er glatað, fyrir Árna Magnússon handritasafnara en ekki er vitað hver skrifaði hitt (Jón Helgason 1926:214, Helgi Guðmundsson 1979:75).³ Árni lést árið 1730 og Jón hefur því afritað handritið nokkru áður en hann setti saman kennslukverið. Hugsanlega er því þar komin fyrirmynd að umgjörð talæfinganna í kverinu.

Annað sem Jón gæti hafa tekið mið af við uppbyggingu talæfinganna er hin hefðbundna kennsluaðferð í lærdómstextum miðalda þar sem fróðleik var gjarnan miðlað í gegnum eins konar samtal í formi spurninga og svara lærisveins og meistara, sbr. t.d. hið vinsæla rit *Elucidarius* sem þýtt var úr latínu og hefur eflaust verið Jóni vel kunnugt (Sverrir Tómasson 1992:539). Svipað má sjá í riti Urbans Hiärne *Orthographia Svecana* (1716) þar sem upplýsingum um réttitun í sænsku er komið á framfæri á samtalsformi eins og undirtitill verksins ber með sér, *eller Den Retta Swenska Bookstafveringen Stelt i ett Samtal emellan Neophilum och Eustathium*. Vitað er að Jón þekkti vel rit Hiärne og studdist nokkuð við það í skrifum sínum um íslenskt mál (Jón Helgason 1926:73). Talæfingarnar í kennslukveri Jóns bera að sumu leyti svip af þessu samtalsformi þar sem leiðbeiningar um

³ Vitað er um þriðja orðasafnið, einnig frá 17. öld, sem nú er glatað en varðveist hefur brot úr því í uppskrift frá 19. öld (Helgi Guðmundsson 1979:75). Fjórða orðasafnið kom síðan í leitirnar í bókasafni Harvard-háskóla fyrir ekki ýkjamörgum árum og er sú uppskrift talin vera frá því um 1800 (Etxepare og Miglio 2015:355–356).

hvernig spyrja skuli um ákveðin atriði og svara á móti eru settar fram í formi hagnýtra tilsvara (sjá umfjöllun í 4. kafla).

Enn fremur er ekki ólíklegt að Jón hafi þekkt til og haft sem fyrirmynd lítið kennslurit í frönsku sem kom út í Kaupmannahöfn árið 1660 og innihélt tilbúin samtöl og gagnlegar segðir eða frasa til nota við hinar ýmsu aðstæður í daglegu lífi. Slík rit, gjarnan nefnd frasa(orða)bækur (e. *phrase book*, d. *parlør*), eru þekkt í Evrópu frá því á 15. öld a.m.k. (Haastrup 1991:251). Í þessari kennslubók í frönsku, sem nefndist *Eenfoldige frandske Samtaler, Ungdommen oc Alle, som hafver Lyst, at øfve sig i Sprocket, tienstvilligen udtaalckede oc fordanskede*, er einn kaflí sérstaklega um orðfæri sem kaupmönnum gæti gagnast til nota í viðskiptum og ber hann heitið *For Kiøbmænd der kiøber oc selger* (Haastrup 1991:260) sem rímar óneitanlega vel við yfirskrift talæfinganna í riti Jóns.

Ýmislegt hafði verið ritað um íslenska tungu fyrir daga Jóns Ólafssonar, mest allt í formi orðasöfnunar og lýsinga á beygingar- og hljóðkerfinu, þ.e. hreinar mállýsingar (Kristín Bjarnadóttir o.fl. 1988–1989). Fyrri hluti kennslukversins sver sig í ætt við slíkar hefðbundnar mállýsingar að því leyti að þar er fjallað um hljóðkerfið en umfjöllun um bókstafi og hljóðgildi þeirra er þó mun ítarlegri en almennt tíðkaðist í málfræðiritum þessa tíma. Nýjungin hins vegar eru hinar sérhæfðu talæfingar í nokkurs konar samtalsformi en engin dæmi er að finna um slíkt í eldri ritum um íslenska tungu. Hvort tveggja, hin ítarlega umfjöllun um hljóðgildi og talæfingarnar, helgast af markmiðinu með kverinu sem er ætlað að vera kennslubók í íslensku sem öðru máli, að öllum líkindum sú fyrsta sinnar tegundar (Þóra Björk Hjartardóttir 1994). Segja má hvað talæfingarnar varðar að kennslukverinu svipi til nútímalegs kennsluefnis í erlendum tungumálum þar sem málnotkun er æfð með einföldum samtölum sem snúast um hversdagslegar athafnir sem hafa það markmið að nemendur öðlist færni til að tjá sig á markmálinu við almennar aðstæður. Þessi nálgun í tungumálakennslu hefur verið kölluð tjáskiptaaðferðin og verður ekki almenn fyrr en um miðja 20. öld en fram að þeim tíma var málfræði- og þýðingaraðferðin allsráðandi (Auður Hauksdóttir 2007:167–172).

4 Uppbygging og form talæfinganna

4.1 Handrit að viðskiptaíslensku

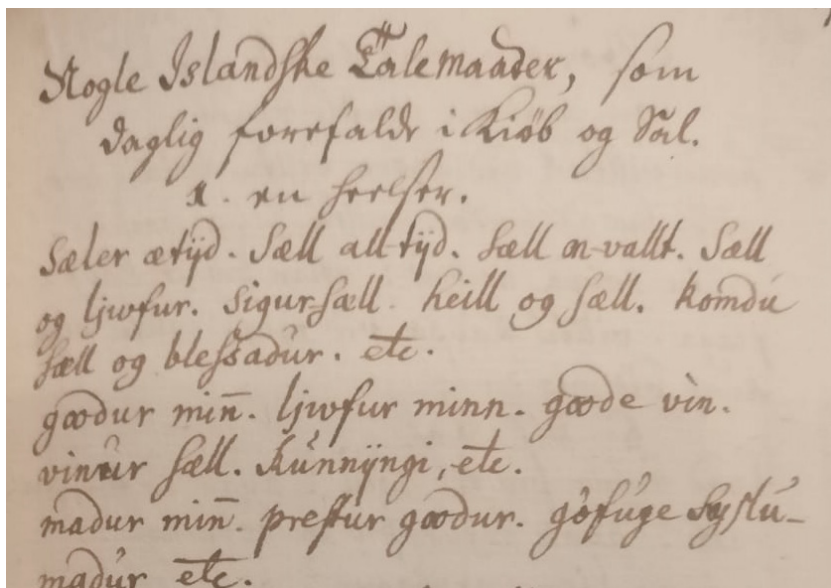
Textinn í talæfingunum er settur upp eins og nokkurs konar handrit í samtalsformi að því hvernig eigi að taka á móti viðskiptavinum sem vill leggja inn vöru hjá kaupmanni. Samtöl með skýrri hlutverkaskiptingu sem miða að einhverju tilteknu, eins og þjónustusamtal þetta sem lýtur að kaupum og sölu, hafa einatt nokkuð fasta uppbyggingu um framvindu samtalsins (Hutchby og Wooffitt 2008:150–151, Félix-Brasdefer 2015). Í því felst hvernig **loturnar** (e. *turns*) raðast í ákveðna röð en lota er skilgreind sem allt það sem einn mælandi segir frá því hann tekur til máls þar til annar fær orðið og lotuskipti verða. Lotur, tvær eða fleiri, mynda síðan **runur** (e. *sequences*) en með runu er átt við afmarkaða samskiptalega heild sem snýst um eitt tiltekið þema, þ.e. hverju mælendur ætla sér að ná fram hverju sinni (Lindström 2008:54–56, Ericsson o.fl. 2023:97). Eins og fram kom í 2. kafla eru í flestum tilvikum, að undanskildu upphafi og endi, aðeins lotur kaupmannsins sýnilegar þannig að nokkuð vantar því oft upp á heildstæð orðaskipti til að hægt sé að skilgreina raunverulegar runur innan textans.

Textanum er skipt í tölusetta liði sem flestir snúast um eina athöfn eða þema, þ.e. hvernig orða megi tiltekna gjörðir eins og að spyrja um verð, að heilsast og að þakka fyrir. Liðirnir hafa vísandi heiti á dönsku og undir hverjum lið eru tiltekin margs konar tilbrigði við orðalag sem öll lúta að hinu sama. Byrjað er á því hvernig heilsað er og nefnist fyrsti liðurinn *En hilser*, þ.e. hvernig ávarpa skuli viðmælanda, og sá næsti *Den anden svarer* og má greina þessa tvo fyrstu liði sem rununa *að heilsast*. Á þennan hátt er byggt upp samtal í alls 18 liðum með tilheyrandi málnotkun fyrir kaup og sölu á varningi þeim sem bændur lögðu inn til kaupmanns á þessum tímum, svo sem vaðmáli og prjónlesi, þar til samið hefur verið um verð og viðskiptavinurinn yfirgefur kaupmannsbúðina og samtalinu lýkur þar með. En ekki er hægt að ganga að því vísu að menn verði ásáttir um verð og því er spunníð aftan við samtalið annarri útgáfu af síðari hluta þess sem sýnir orðaskipti fari svo að samningar takist ekki.

Hér í framhaldi (4.2 og 4.3) verður samtalið, eða handritið að viðskiptaíslensku eins og það var nefnt hér að framan, rakið lið fyrir lið og dæmi tekin um það fjölbreytta orðalag sem nefnt er hverju sinni, þ.e. hvernig megi haga orðum sínum til að ná einhverju tilteknu fram (sjá einnig heildartextann í viðauka).

4.2 Samtal í kaupmannsbúð

Eins og nefnt var í 4.1 er byrjað á því hvernig er heilsað og eru orðaskiptin sett upp sem **segðapar** (e. *adjacency pair*) en með því er átt við að það sem A segir kalli á svar af ákveðinni gerð frá B, þ.e. tvær lotur í runu sem eru skilyrtar hvor af annarri (Sidnell 2010:63–66). Slíkt er einmitt einkennandi fyrir það að heilsast og kveðjast, þannig gerum við ráð fyrir því að þegar við heilsum einhverjum að hann taki undir kveðjuna. Hér er t.d. hægt að segja *sælir ætíð, sæll altíð, sæll ávallt, sæll og ljúfur, sigursæll* og aftan við má síðan skeyta viðeigandi ávarpsorðum, t.d. *ljúfur minn, góði vin, prestur góður, göfugi sýslumaður*, sem hafa það hlutverk að styrkja böndin á milli viðmælenda (Leech 1999). Þetta kallar á svar frá þeim sem heilsað er eins og *drottinn blessi þig, guð signi þig, velkominn mér, guðvelkominn* (sjá Mynd 1).



Mynd 1: Upphaf samtalshluta handritsins.

Þá spyr kaupmaður hinn aðkomna viðskiptavin að nafni og á hvaða ferð hann sé: *Hvert er nafn þitt, hvaðan komstu?* Í næsta lið hefst spjallið á undan hinu eiginlega erindi þar sem innt er almennra fregna, svo sem *er allt tíðindalaust, er nokkuð nýrra, er allt ósjúkt og mannheilt?* Þetta rímar vel við hefðbundinn gang þess hvernig þjónustusamtöl **hefst** (e. *openings*) þar sem formgerðin er ætíð svipuð og samanstendur af þremur eða fjórum svokölluðum **kjarnarunum** (e. *core sequences*)

(Sidnell 2010:200–209, Hutchby og Wooffitt 2008:152–153). Í annarri kjarnarunu á eftir upphafi, þar sem viðmælendur heilsast, kynna þeir sig (e. *identification + recognition*), sbr. *hvert er nafn þitt?* Þriðja kjarnarunan er síðan þegar skipst er á orðum sem á yfirborðinu virðast vera um líðan, sbr. *er allt ósjúkt og mannheilt?* (e. „*how-are-you*“ inquiries), en hefur þann tilgang að koma á gagnkvæmum kynnum og færa þátttakendur nær hvor öðrum (Félix-Brasdefer 2015:182–203).

Að undangengnum þessum inngangi geta loks viðskipti hafist og þá erum við komin að 5. lið sem hefur yfirskriftina *Spørger om hans ærinde, og om han vil handle noget*. Hér getur kaupmaður brugðið fyrir sig spurningum, svo sem *hvað ætlar þú að sýsla, ætlar þú að kaupslaga, viltu eiga kaup við mig?* Síðan, væntanlega eftir að viðskiptavinurinn hefur staðfest að hann sé kominn til að eiga við hann viðskipti, óskar kaupmaður eftir því að sjá vöruna í 6. lið sem ber heitið *Vil se með orðum eins og t.d. hvað hefur þú falt, hvað hefur þú á boðangi, hvar er þinn kaupeyrir?* eða *láttu mig skoða*. Viðskiptavinurinn telur þá upp vörur þar sem hann vill leggja inn: *prjónles, sokkar, vaðmál, sauðir* og kaupmaður spyr að bragði í 8. lið hvað viðskiptavinurinn vilji fá fyrir vöruna: *Segðu mér verðið eða hvað er að térna dýrt, hvað viltu hafa, hvers beiðist þú?* Næst er hinum verðandi kaupmanni kennt að fallast á það verð sem sett er upp og það má gera með því að segja t.d. *já, já; já vel* eða *gjarnan*.

Þegar hér er komið sögu birtist heillangur orðalisti fyrir mæli-einingar og mælitól, allt saman orð sem danskur kaupmaður þarf að kunna skil á, og má þar nefna sem dæmi *þumlingur, stika, mörk, kútur, áttungur, bismari* og *reiðsla*. Síðan eru töluorðin kynnt til sögunnar, bæði frumtölur og fleirfaldstölur, þ.e. töluorðin *einir, tvennir* o.s.frv., enda mikilvægt kaupmönnum að hafa þennan orðaforða á reiðum höndum til að meta og mæla vöru þá sem viðskiptavinurinn vill leggja inn.

Að þessu innskoti loknu er tekinn upp þráðurinn í samtalinu og komið er að 13. lið *Har ej bedre*. Nú hefur niðurstaða fengist um verð fyrir vöruna, hugsanlega eftir nokkurt þjark því að kaupmaðurinn segist ekki geta boðið hærra verð: *Ég hefi ekki annað til, ég get ei látið þig fá meir eða betra* og viðskiptavinurinn bregst við því í 14. lið og gengur að kaupunum: *Ég er vel ánægður, það er allt kvitt og klárt, það er búið, þá er vel*.

Þá er komið að því hvernig slá má botninn í samtalið. Kaupmaður byrjar á því að hann *Byder tilgift*, eins og liðurinn er kallaður, og það er hægt að orða t.d. á þennan hátt: *Viltu nokkuð í kaupbætur?* Síðan er

viðskiptavininum boðin brennivínsskál eða tóbakskorn, *viltu sopa þinn, viltu nokkuð í nefið?* sem og hann þiggur með t.d. orðunum *þökk fyrir, guðslaun, guðsást og góðar þakkir*. Þá er komið að því að kveðjast (17. og 18. liður) og er það væntanlega viðskiptavinurinn sem á fyrsta orðið samkvæmt orðanna hljóðan í þessu segðapari *altíð sæll, vertu í guðs friði* sem kaupmaður svarar í sömu mynt *farðu guði í vald, farðu vel, drottinn sé með þér* og þar með lýkur samtalinu.

Leiðina að því að slíta samtali má hæglega greina í þrjú þrep, þrjár runur sem hver um sig samanstendur af segðapari, skv. kenningum samtalsgreiningar um almenna formgerð á **niðurlagi samtals** (e. *closings*) (Schegloff 2007:181–194, Buck 2024). Fyrsta þrepið er að **bundinn er endir á umræðuefnið** (e. *topic closure*) og er það gjarnan gert með því að draga það saman í nokkrum orðum eða leggja mat á niðurstöður. Í talæfingunum sjáum við þetta í 13. lið, *Har ej bedre*, þar sem kaupmaðurinn kemur með lokatilboð sitt um verð fyrir vöruna sem viðskiptavinur samþykkir í 14. lið, *Er vel fornøjet*. Þá er komið að **aðdragandanum að samtalslokum** (e. *pre-closing*) þegar kaupmaður býður hestaskál að loknum góðum viðskiptum í 15. lið, *Byder tilgift*, sem viðskiptavinurinn þiggur með þökkum í 16. lið, *At takke*. Að því loknu er **lokakveðjan** (e. *closing sequences*) þegar þeir kveðjast með virktum í 17. og 18. lið, *Tager afsked* og *Den anden svarer*, og samtalinu lýkur með því að viðskiptavinurinn yfirgefur kaupmannsbúðina væntanlega ánægður eftir vel heppnaða kaupstaðarför. Það er sýnt á skýran hátt í handritinu með línu sem dregin er á undan því sem á eftir kemur sem er önnur útgáfa af síðari hluta samtalsins, frá og með 13. lið, náist ekki samningar um verð fyrir vöruna og verður greint frá því í næsta kafla.

4.3 Samningar nást ekki

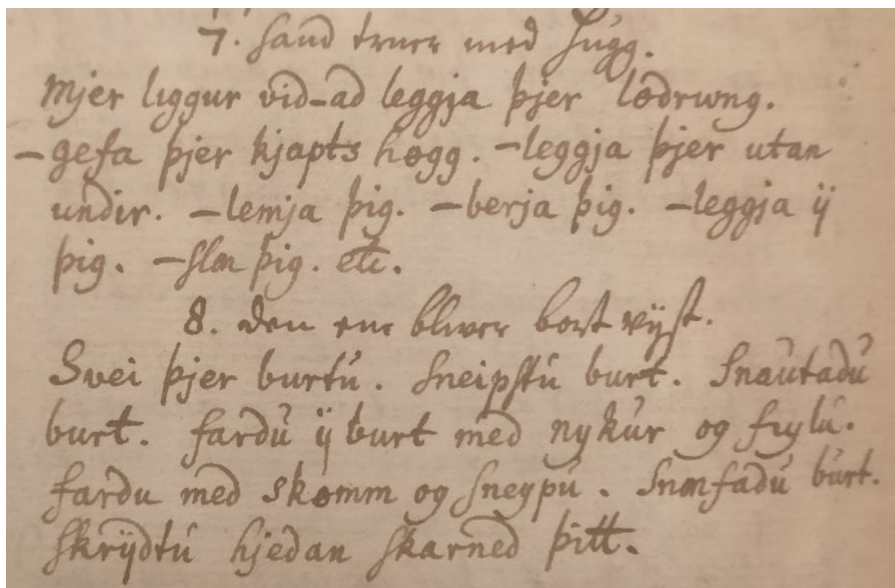
Greinilegt er af talæfingunum að ekki er á vísan að róa að viðskiptin gangi upp í kaupmannsbúðinni og því sé nauðsynlegt fyrir verðandi kaupmenn að vita til hvaða orða og ráða skuli þá grípa. Þessi hluti hefur yfirskriftina *Men kan de ikke forliges* og er í átta liðum þar sem viðskiptavinurinn er látinn fá það óþvegið og stóru orðin ekki spöruð því að hér er tvinnað saman skammaryrðum og hallmælum. Orðfærið virðist hafa farið fyrir brjóstið á Jóni Helgasyni (1926:137) sem nefnir í umfjöllun sinni um kennslukverið að það hefði sómt sér betur að velja öðruvísi samtál en bætir síðan við að það megi vel vera „að þetta sje sönn mynd af íslenzkum kaupskap þeirrar tíðar“.

Athyglisvert er að þennan hluta er ekki að finna í öðru handritanna sem geymir kennslukverið, Thott 483 8vo, svo hugsanlega hefur þeim ritara einnig blöskrað orðbragðið (sjá 1. kafla).

Hvað sem liður skoðunum manna á orðfærinu í þessari útgáfu af síðari hluta samtalsins þegar ekki næst samkomulag um verð má sannarlega segja að meginreglan í **kurteisislögmálinu** svokallaða (e. *politeness principle*) sé þverbrotin. Sú regla snýst m.a. um það að forðast skuli ásakanir þannig að viðmælandi fái „haldið andlitinu“ (e. *positive face*), þ.e. að sjálfsvirðingu hans sé ekki ógnað (Leech 1983).

Þetta byrjar á hófsömum nótum en stigmagnast eftir því sem á liður samskiptin. Fyrst höfum við viðbrögð kaupmanns við verðhugmynd viðskiptavinarins: *Þú setur of mikið upp á, það er rándýrt, þú ert svo kaupharður* sem er ekki á því að gefa sig og svarar að bragði *þú færð það ei ringara* og gefur jafnvel í, *öldungis af og frá, svei því, nei, nei*. Kaupmaður tilgreinir þá í 4. lið ástæðu þess að hann geti ekki fallist á það verð sem sett er upp: *Það er fordjarfað, það er ekki eigandi* og útlistar það svo nánar: *Það er illa tætt, það er illa unnið, lykkjufall á sokkunum, mislitt, röndótt, lakvegið*.

Næstu liðir hafa yfirskriftirnar *De knurrer* og *De skændes* og hér er samtalinu eiginlega lokið með einræðu kaupmanns sem fyrst ásakar viðskiptavininn *viltu narra mig, viltu hafa mig fyrir gikk?* og eys síðan svívirðingum og óbótaskömmum yfir hann og duga ekkert minna en ellefu samheiti skammaryrða hér til að velja á milli: *gikkurinn þinn, þú ert skáلكur, skelmir, þræll, þorpari, þrakkari, strákur, greyið þitt, hrakið þitt, skarnið þitt, skömmin þín*. Ekki er látið hér við sitja heldur hótad ofbeldi í næsta lið, 7. lið, sem ber heitið *Han truer med hug* þar sem má velja á milli tilbrigða: *Mér liggur við – að leggja þér löðrung, gefa þér kjaftshögg, leggja þér utan undir, lemja þig, berja þig, leggja í þig, slá þig* (sjá Mynd 2).



Mynd 2: Lok samtalsins.

Lokaliðurinn, sá áttundi, hefur yfirskriftina *Den ene bliver bortvist* og þar er viðskiptavinurinn gerður afturreka með stóryrðum: *Svei þér burtu, sneypstu burtu, snautaðu burt, farðu í burt með nykur⁴ og fylgu, farðu með skömm og sneypu, snáfaðu burt, skríddu hédan skarnið þitt.* Með þessum fúkyrðum lýkur þar með þessu viðskiptasamtali þar sem engin urðu kaupin án þess að hinum hefðbundnu aðferðum um niðurlag samtals sé beitt, eins og gerð var grein fyrir í 4.2.

5 Niðurlag

Hér hefur verið fjallað um lítið kennslukver, *Kort Undervijsnijng om de fornemste stycker, til at læse og tale det Islandske sprog rett*, skrifað á dönsku í Kaupmannahöfn um 1735 ætlað útlendingum sem vildu læra íslensku. Kverið skiptist í tvo jafnstóra hluta. Má kalla fyrri hlutann fræðilegan því að þar er að finna greinargerð um helstu atriði í framburði íslensku en þann síðari hagnýtan því að hann inniheldur dágott safn gagnlegra tilsvara á íslensku til nota í viðskiptum í kaupmannsbúð á Íslandi. Tilsvörin mynda eina heild, nokkurs konar

⁴ Orðið *nykur* merkir hér 'daunn, fnykur' (Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:677).

samtal, allt frá því viðskiptavinur kemur inn í kaupmannsbúðina í þeim tilgangi að leggja inn vöru þar til viðskiptum er lokið.

Fyrst var stuttlega gerð grein fyrir markmiði höfundarins, Jóns Ólafssonar úr Grunnavík, og tildrögum þess að hann hófst handa við að setja saman kverið en meginumræðan laut að síðari hluta kversins, talæfingunum eins og listi tilsvarana í kaupmannsbúðinni var kallaður. Sú umfjöllun var tvíþætt. Annars vegar var rætt um hugsanlegar fyrirmyndir að umgjörð talæfinganna og hins vegar var uppbygging æfinganna, þ.e. sjálft samtalið í kaupmannsbúðinni skoðað og greint út frá aðferðafræði samtalsgreiningar.

Leiddar voru líkur að ýmsum fyrirmyndum sem Jón gæti hafa nýtt sér. Fyrst er þar að nefna 17. aldar basknesk-íslensku orðasöfnin sem hann þekkti vel til, enda hafði hann ritað þau upp, en þau eins og flest söfn orða og tilsvara á erlendum tungum þessa tíma snúast um kaup og sölu á varningi. Framsetning talæfinganna í nokkurs konar samtalsformi má e.t.v. tengja við hefðbundna og vel þekkta kennsluaðferð á miðöldum þar sem fróðleik var komið á framfæri í gegnum samtál meistara og lærlings. Önnur fyrirmynd Jóns, og kannski nærtækari, gæti hafa verið lítið kennslurit í frönsku sem kom út í Kaupmannahöfn árið 1660 og innihélt tilbúin samtöl og gagnlegar segðir eða frasa til nota við hinar ýmsu aðstæður í daglegu lífi þar sem einn kafli snerist um orðfæri í viðskiptum með vörur og varning.

Þrátt fyrir ýmsar takmarkanir á því að beita aðferðafræði samtalsgreiningar á ritaðan texta var það engu að síður talinn ávinningur af því að greina formgerð talæfinganna, þ.e. orðaskiptanna í kaupmannsbúðinni, í ljósi hefðbundinna mynstra þjónustusamtala og nota til þess hugtök úr samtalsgreiningu. Þar sem rödd viðskiptavinarins er oft fjarverandi og aðeins að finna lotur kaupmannsins er ekki alltaf unnt að greina samtalið í runur en engu að síður má vel sjá aðgreindar samskiptalegar heildir en slíkt einkennir samtöl með skýrum hlutverkum og markmiði eins og samskipti þessi í búðinni eru. Framsetning textans styður við þetta þar sem samskiptaheildirnar eru tölusettar í aðgreinanlega liði sem hver snýst um eitt þema, svo sem að heilsast, að inna tíðinda, að semja um verð og að lokum að slíta samtalinu og kveðjast. Sjónum var einkum beint að þeim orðaskiptum sem sýnd eru í upphafi samtalsins og niðurlagi þess og hver runa og lota í því ferli greind nánar í þau þrep sem rannsóknir á samtölum hafa leitt í ljós að einkennir samtalsbyrjun og samtalslok.

Talæfingarnar sýna ekki aðeins ganginn í vel heppnuðum viðskiptum heldur einnig til hvaða orða má grípa ef ekki nást samningar

um verð og kaupmanni finnst sem viðskiptavinurinn ætli að snúa á sig. Lítt fer þar fyrir almennri háttvísi í samskiptum þar sem kaupmaðurinn úthúðar viðskiptavininum með formælingum og skamm-aryrðum og rekur hann að lokum á dyr. Almenn lögmál um það hvernig slíta skuli samtali eru einnig virt að vettugi því að samtalinu er slitið án nokkurs aðdraganda að niðurlagi þess.

Heimildir

- Auður Hauksdóttir. 2007. Straumar og stefnur í tungumálakennslu. Í: Auður Hauksdóttir og Birna Arnbjörnsdóttir (ritstj.). *Mál málanna. Um nám og kennslu erlendra tungumála*, bls. 155–199. Reykjavík: Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Bowles, Hugo. 2010. *Storytelling and Drama. Exploring Narrative Episode in Plays*. Amsterdam: John Benjamins.
- Broch, Ingvild og Ernst Håkon Jahr. 1984. *Russenorsk – et pidginspråk i Norge*. Oslo: Novus forlag.
- Buck, Isabella. 2024. Closing. Í: Alexandra Gubina, Elliott M. Hoey og Chase Wesley Raymond (ritstj.). *Encyclopedia of Terminology for Conversation Analysis and Interactional Linguistics*. International Society for Conversation Analysis (ISCA). <https://emcawiki.net/Closing>.
- Ericsson, Stina, Inga-Lill Grahm og Susanna Karlsson. 2023. Interaktionen växer fram. Í: Stina Ericsson, Inga-Lill Grahm og Susanna Karlsson (ritstj.). *Att analysera interaktion*, bls. 89–110. Lund: Studentlitteratur AB.
- Etxepare, Ricardo og Viola G. Miglio. 2015. The Newly-Discovered Fourth Basque-Icelandic Glossary. Í: Xabier Irujo og Viola G. Miglio (ritstj.). *Basque Whaling in Iceland in the XVII Century: Legal Organization, Cultural Exchange and Conflicts of the Basque Fisheries in the North Atlantic*, bls. 345–393. Santa Barbara: University of California, Barandiaran Chair of Basque Studies & Strandagaldur ses.
- Félix-Brasdefer, J. César. 2015. *The Language of Service Encounters. A Pragmatic-Discursive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139565431>.
- Góðvinir Grunnavíkur-Jóns. <https://grunnvikingur.is> (sótt í júní 2025).
- Guðrún Ása Grímsdóttir. 2001. Lærður Íslendingur á Turni. Af Jóni Ólafssyni Grunnvíkingi. *Gripla* XII:125–147.
- Haastrup, Niels. 1991. Dansk-latinske parlører i genremæssig og leksikografisk sammenhæng eller om dansk og latinsk kurant. Í: Marianne Alenius og Karsten Friis-Jensen (ritstj.). *Latin og nationalsprog i Norden efter reformationen*, bls. 251–268. København: Museum Tusculanums Forlag.

- Helgi Guðmundsson. 1979. Um þrjú basknesk-íslensk orðasöfn frá 17. öld. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 1:75–87.
- Herman, Vimala. 1998. Turn management in drama. Í: Jonathan Culpepper, Mick Short og Peter Vedonk (ritstj.). *Exploring the Language of Drama: From Text to Context*, bls. 19–33. London: Routledge.
- Hiärne, Urban. 1716. *Orthographia Svecana*. <https://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN1870983904/5/#topDocAnchor>.
- Hutchby, Ian og Robin Wooffitt. 2008. (2. útgáfa). *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.
- Ivanchenko, Andriy. 2007. An ‘interactive’ approach to interpreting overlapping dialogue in Caryl Churchill’s *Top Girls* (Act 1). *Language and Literature: International Journal of Stylistics* 16 (1):74–89.
- Jón Helgason. 1926. *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjélag.
- Kjartan G. Ottósson. 1990. *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Koivisto, Aino, Mikko T. Virtanen og Heidi Vepsäläinen. 2023. Applying conversation analysis to digital interaction. Í: Aino Koivisto, Mikko T. Virtanen og Heidi Vepsäläinen (ritstj.). *Conversation Analytic Perspectives to Digital Interaction: Practices, Resources, and Affordances*, bls. 7–40. Helsinki: Studia Fennica Linguistica, no. 22.
- Kristín Bjarnadóttir, Aðalsteinn Eyþórsson og Þorsteinn G. Indriðason. 1988–1989. Skrá um íslensk málfræðirit til 1925: Mart finna hundar sjer í holum. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10–11:178–257.
- Lebsanft, Franz. 1999. A Late Medieval French Bargain Dialogue (Pathelin II), Or Further Remarks on the History of Dialogue Forms. Í: Andreas H. Jucker, Gerd Fritz og Franz Lebsanft (ritstj.). *Historical Dialogue Analysis*, bls. 269–292. Amsterdam: John Benjamins.
- Leech, Geoffrey. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leech, Geoffrey. 1999. The Distribution and Function of Vocatives in American and British English Conversation. Í: Hilde Hasselgård og Signe Oksefjell (ritstj.). *Out of Corpora. Studies in Honour of Stig Johansson*, bls. 107–118. Amsterdam: Rodopi.
- Lindström, Jan. 2008. *Tur och ordning*. [Stokkhólmur:] Nordsteds Akademiska Förlag.
- Miglio, Viola Gulia. 2008. „Go shag a horse!“. The 17th–18th century Basque-Icelandic Glossaries Revisited. *Journal of the North Atlantic* 1:25–36.
- Páll Eggert Ólason. 1943. *Saga Íslendinga*. Sjötta bindi 1701–1770. Fyrri hluti. Reykjavík: Menntamálaráð og Þjóðvinafélag.
- Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff og Gail Jefferson. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation. *Language* 50 (4):696–735.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis I*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sidnell, Jack. 2010. *Conversation Analysis. An Introduction*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Sigurður Pétursson. 2004. Erlend tungumál á Íslandi á 16. og 17. öld. *Skírnir* 178 (2):291–317.
- Silja Aðalsteinsdóttir. 1996. Íslensk leikritun frá upplýsingu til fullveldis. Í: Halldór Guðmundsson (ritstj.). *Íslensk bókmenntasaga III*, bls. 589–649. Reykjavík: Mál og menning.
- Stefán Karlsson. 1982. Jón Ólafsson úr Grunnavík: Nogle islandske talemaader, som daglig forefalde i kiøb og sal. Í: *Höggvinhæla gerð Hallfræði Erni Eiríkssyni fimmtugum*, 28. desember 1982, bls. 77–80. Reykjavík.
- Stefán Ólafsson. 1948. *Ljóðmæli*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Sverrir Tómasson. 1992. Erlendur vísdómur og forn fræði. Í: Vésteinn Ólason (ritstj.). *Íslensk bókmenntasaga I*, bls. 517–571. Reykjavík: Mál og menning.
- Þóra Björk Hjartardóttir. 1994. Kennslukver í íslensku. Í: Friðrik Magnússon og Guðrún Kvaran (umsjón): *Hræringur úr ritum Grunnavíkur-Jóns*. Erindi flutt á málþingi um Jón Ólafsson úr Grunnavík laugardaginn 16. apríl 1994, bls. 51–57. Reykjavík: Orðmennt og Góðvinir Grunnavíkur-Jóns.

Viðauki

Nogle islandske talemåder, som daglig forefalder i køb og salg

1. En hilser

Sælir ætíð. Sæll altíð. Sæll ávallt. Sæll og ljúfur. Sigursæll. Heill og sæll. Komdu sæll og blessaður. Etc.

Góður minn. Ljúfur minn. Góði vin. Vinur sæll. Kunningi. Etc.

Maður minn. Prestur góður. Göfugi sýslumaður. Etc.

2. Den anden svarer

Guð blessi þig. Drottinn blessi þig (eller yður). Guð eigi þig. Guð signi þig. Etc. Velkominn mér. Guðvelkominn.

3. Og spærger om ham selv

Hvað heitir þú? Hvert er nafn þitt? Hvar áttu heima? Hvaðan komstu? Hvert ætlar þú? Etc.

4. Spærger om tidender

Hvað er tíðinda? Er allt tíðindalaust? Hvað er í fréttum? Hvað er frétt næmt? Er nokkuð nýrra? Er allt ósjúkt og mannheilt? Hvað er að fregna?

5. Spørger om hans ærinde, og om han vil handle noget

Hvað viltu? Við hvern viltu tala? Hvað ætlar þú að sýsla? Viltu selja nokkuð? Viltu kaupa nokkuð? Ætlar þú að kaupslaga? Viltu kaupa við mig? Viltu eiga kaup við mig?

6. Vil se

Hvað hefur þú til sölu? Hvað hefur þú falt? Hvað hefur þú á boðangi? Hvar er þinn varningur? Hvar er þinn kaupeyrir? Hvar er varan þín? Hvað hefur þú? Láttu mig skoða.

7. Varen

Prjónles. Sokkar. Vaðmál. Sauðir. Etc.

8. Spørger om prisen

Segðu mér verðið. Hvað kostar þetta? Hvað er að térna dýrt?

9. Spørger hvad han vil have

Hvað viltu fá? Hvað viltu hafa? Hvað viltu fyrir að térna? Um hvað biður þú? Hvers óskar þú? Hvers beiðist þú? Til hvers mælir þú?

10. Siger ja

Já, já. Já vel. Það skaltu fá. Gjarnan.

11. Vægt og mál

1. At måle med en alen

Kvarði. Pumlungur. Kvartel. Alin. Stika. Faðmur. Ítem að mæla, að stika, að þumlunga, að stika.

2. Med pottemål

Peli. Mörk. Pottur. Kútur, eller áttungur. Anker. Kvartel. Tunna. Etc. að mæla.

3. At veje

Mörk. Pund. Fjórðungur. Item bismari. Pundari. Metaskálir
eller met. Men kaldes over alt: reiðsla, vog, eller vigt. Item
að vega, að vigta.

12. At tælle

Einn, ein, eitt. Tveir, tvær, tvö. Þrír, þrjár, þrjú. Fjórir, fjórar,
fjögur.

Item tvennir, tvennar, tvenn; þrennir, þrennar, þrenn; fernir,
fernar, fern.

Fimm, sex, sjö, átta, níu, tíu. Ellefu, tólf, þrettán, fjórtán,
fimmtán, sextán, seytján, átján, nítján, tuttugu, þrjátíu,
fjörutíu, fimmtíu, sextíu, sjötíu, níutíu. Tíutíu (hundrað, smátt
hundrað), ellefutíu. Stórt hundrað. Þúsund.

13. Har ej bedre

Ég hefi ekki annað til. Ég hefi ekki betra. Ég get ei öðruvísi. Ég
get ei látið þig fá meir eða betra.

14. Er vel fornøjet

Ég er vel ánægður. Við erum þá sáttir. Við erum kaupsáttir.
Það er vel borgað. Það er allt kvitt og klárt. Það er búið. Þá er
vel. Mér líkar allvel.

15. Byder tilgift

Viltu nokkra tilgjöf? Viltu nokkuð í kaupbæti? Ég bæti þér
þessu við.

Item. Viltu þiggja brennivínsskál? Viltu sopa þinn? Viltu
nokkuð í nefið? Viltu fá upp í þig? Viltu nokkuð í pípu þína?
Etc.

16. At takke

Þökk fyrir. Ég þakka þér. Hafðu góðar þakkir. Guðslaun.
Laun af guði. Guðsást og góðar þakkir.

17. Tager afsked

Verið þér sælir. Altíð sæll. Vertu í guðsfriði.

18. Den anden svarer

Farðu guði í vald. Guð veri með þér. Farðu vel. Lif altíð vel. Drottinn sé með þér. Farðu í guðsfriði.

Men kan de ikke forliges

1. Er for dyrt

Það er of dýrt. Það kostar of mikið. Þú setur of mikið upp á. Ekki trúi ég því. Það er rándýrt. Þú ert svo kaupharður.

2. Nægter, at han får det ringere

Þú færð það ei fyrir minna. Þú færð það ei ringara.

3. Eller nægter ganske, at han får det

Ekki færð þú svo mikið fyrir það. Ekki get ég látið þig fá það fyrir það verð. Öldungis af og frá. Langt fjarri. Svei því. Nei, nei.

4. Årsagen, på den andens vare

Því það er skemmt. Það er fordjarfað. Það er ónýtt. Það er ekki eigandi. Ég vil ei eiga það upp á skenk (eller að gjöf).

Item. Það er illa tætt. Það er illa unnið. Illa þæft. Lykkjufall á sokkunum. Mislitt. Röndótt. Illa mælt. Lakvegið, óhreint, svikið. Etc.

5. De knurrer

Viltu narra mig? Ætlar þú að ganta mig? Viltu hafa mig fyrir gikk?

6. De skændes

Það lýgur þú. Ætlar þú að svívirða mig. Gikkurinn þinn.

Þú ert skáلكur. Skelmir. Þræll. Þorpari. Þrakkari. Strákur. Etc.

Item greyið þitt. Hrakið þitt. Skarnið þitt. Skömmin þín. Etc.

7. Han truer med hug

Mér liggur við – að leggja þér löðrung, gefa þér kjaftshögg, leggja þér utan undir, lemja þig, berja þig, leggja í þig, slá þig. Etc.

8. Den ene bliver bortvist

Svei þér burtu. Sneypstu burt. Snautaðu burt. Farðu í burt með nykur og fýlu. Farðu með skömm og sneypu. Snáfaðu burt. Skríddu héðan skarnið þitt.

Lykilorð

mál 18. aldar, þjónustusamtal, samtalsgreining, upphaf og niðurlag samtals

Keywords

18th century language, service encounter, conversation analysis, conversation openings and closings

Abstract

This article discusses the structure and organization of a service encounter in a merchant's shop in Iceland in the 18th century, as it appears in a small Icelandic language guide intended for foreigners, written around 1735. First, the motives for writing the book and possible models that the author, Jón Ólafsson from Grunnavík, drew on are discussed. The structure of the dialogue is then described in line with the theoretical framework of conversation analysis (CA), an approach that aims to analyze the principles behind turn-taking and sequence organization of a conversation. Particular focus is placed on the conversation openings and closing sequences.

Þóra Björk Hjartardóttir
Íslensku- og menningardeild
Háskóla Íslands
Arngrímögötu 7
IS-107 Reykjavík
thorah@hi.is